

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

(Վերադարձիչ Հոգևոր Ճեմարանի)

ՈՒՒՏԱԳՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ԴԵՊԻ ԱՐԱԳԱՏՈՏՆ ԳԱՎԱՌԻ ՍՐԱՎԱՅՐԵՐԸ

(Ուղեորական գործեր)

սկա ինքնաշարժը դուրս է ելնում վանքի բակից, թեթևում դեպի ձախ, ապա դեպի աջ, անցնում Բաղրամ-յանի անվան պողոտայով և բռնում էջմիածին—Օշական ճանապարհը:

Գեղեցիկ է մայիսյան առավոտը: Փշում է մեղմ գեփուտը և խշխշացնում էջմիածնի պարտեզների մրգատու ծառերի սաղարթների: Խոխոջում են առուների ջրերը, որոնք կենդանություն են պարգևում բամբակ, եգիպտացորեն, հացահատիկ, բանջարեղեններ, կոնկենի և խաղողների ցանված այս ընդարձակ և արգավանդ հողերին: Այստեղ կանաչություն է տիրապետում համատարած, հիանալի, ակնապարար կանաչություն՝ տեղ-տեղ նորափթիթ ծաղիկների գույնզգույն երանգներով: Կապտորակ երկնքում, վաղազարթ արտույտների երգն է լսվում, իսկ գետնի վրա, արտերի մեջ, քաղհանող երկսեռ մշակների զվարթ երգը:

Անցնելով մրգատու ծառերի և խաղողի այգիների կանաչով շրջապատված Դաշտ կամ Ներքին Օշական գյուղի միջով, որի արևելքում արևի ցողքերի տակ փայլվում են թռչնաբուծարանի սպիտակ շենքերը, մեր ինքնաշարժը մագլցում է դեպի Օշական տանող սարաճամբան և քիչ հետո մտնում մեծամեծ ապառաժներով եղելոված մի խորունկ ձորի մեջ:

Այս նեղ ու նվաղ ջուրը, որ գարնանը ժողովածայն է հոսում ձորի միջով, դարավոր Քասաղ գետն է, որ վոշվել է նաև Կարբու ջուր:

Թերևս ավելի ուղիղ պիտի լիներ Քարաահ կոչել այս գետը, որովհետև նրա անդադախոր հունը, ու եզերքները համարյա լրիվ ժայռերից են կազմված, որոնց վրայից անհուշ ժամանակներից ի վեր սահել են նրա ջրերը:

Այն կետի վրա, որտեղ ճամբան թեթևում է դեպի աջ և մտնում ձորամեջ, պատկառազոր է երևում Օշականը՝ մանավանդ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան միջնակարգ դպրոցով, որի հետև բարձրանում է հայ գրերի անմահ գոթիչ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի գեղակերտ եկեղեցին:

Մեր ինքնաշարժը հանդարտորեն անցնում է Նահապետ վաթողիկոսի վառուցած (1691—1705 թ. թ.) և Սիմեոն վաթողիկոսի վերանորոգած (1763—1780 թ. թ.) կամրջի վրայից և դոգոռաձայն բարձրանում դեպի գյուղ տանող վերելքն ի վեր: Ինքնաշարժը կանգ է առնում: Օշականը սիրելի է յուրաքանչյուր հայի համար, որովհետև այնտեղ է գտնվում հայ գրերի հեղինակ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանը: Ինչպես հայտնի է, Օշականը սեփականություն է եղել Վահան Ամատունի զորավարի, որի հազարապետության օրով, Վաղարշապատում, հանգեց հայ ժողովրդի մտավոր լուսնի ջահը՝ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը՝ «գերազանցեալ քան զամենայն, որը զայնու ժամանակաւ էին առաքինիք», և մարմինը բերվեց ու թաղվեց այստեղ:

Օշականի վահանակերտ եկեղեցուց ալժմ մնացել են միայն արևելյան խորանի հիմունքի քարերը: Չափազանց հնացած այդ եկեղե-

ցին 1640 թվականին նորոգվել է Փիլիպոս կաթողիկոսի օրով: 1875 թվականին է, որ Գևորգ Դ. կաթողիկոսի ջանքերով հիմն ի վեր նորոգվել և արդի վիճակն է ստացել Օշականի եկեղեցին, որի խորանի տակ է գտնվում Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանը, իսկ բակում, եկեղեցու և դպրոցի միջև, թիկնախորհրդի տակ, բարձր է կանգնել հայոց հաղթարարների շիրիմը, որի վրա գրված է՝ Վահան Ամատունի: Ներկայումս Օշականը գյուղ չէ, այլ մի չքքնաղ գյուղաքաղաք՝ հարուստ ալգիններով և

Ոսկեվազը հին Ղըզըլ-Թամիրն է, որի մոտից անցնող Քասաղ գետի ապառաժոտ ափունքի վրա գտնվում է ուրարտական մի ամրոցի մնացորդը: Այդ վայրը կոչվում է Աղ-Թամիր, որտեղ կան կրոնիկներ և ամրոցի դռան առաջ՝ հսկայական բուրգեր:

Գյուղից դուրս գալով, դեմ-հանդիման ենք գտնվում գեղակերտ ու հսկայածավալ մի շենքի, որ միջնակարգ դպրոցն է եղևական պարտեզների մեջ կորած Ոսկեվազի, որտեղ, ըստ բնակիչների ասածի՝ կան 7-րդ դարին

Հոգևոր ձեմարանի ուսանողները Մայր Աթոռի միաբանության և վերատեսչի հետ

մրգաշատ պարտեզներով: Ափսո՛ս, սակայն, որ մենք այսօր ժամանակ չունենք այցելելու ո՛չ գետամերձ կիկլոպյան շենքը, որի համար ասվում է, թե Վահան Ամատունու ապարանքն է, ո՛չ Մանկանոց կոչված Ս. Սիրն եկեղեցին, ո՛չ էլ Դիտի կոնդն ու Գյուլն կոնդը, առաջինը՝ իբր դիտարանը Վահան Ամատունու, իսկ երկրորդը՝ նախապատմական դամբարան, ըստ Ե. Լալայանի, ինչպես շենք տեսնելու նաև Մորիկ կայսեր մորը վերագրված գերեզմանական հուշարձանը:

Մեր խնդրաշարժը սուրալով անցնում է Օշականի ստվերածածկ փողոցներով, մի քանի բոլորով կտրում է ջրառատ բացաստանը և մտնում Ոսկեվազ գյուղը, այնքան նշանավոր իր համանուն գինիով:

պատկանող եկեղեցիների մնացորդներ, քանդակազարդ և արձանագրությամբ կրող քարեր, խոյակներ և որմասյուններ:

Մեր խնդրաշարժը, միշտ միևնույն ճանապարհով, տանում է մեզ դեպի Ագարակ գյուղը, որի մոտքին, գյուղատնտես մշակների ծխախոտի սածիլներ են պատրաստում՝ ցանելու համար:

Սակայն, այստեղ հարկ է փոխել ճանապարհը և մտնել մի ուրիշ, ավելի բանավառ ֆալտապատ ճանապարհ՝ Երևան—Աշտարակ—Լենինական ճանապարհը, որն անցնում է գյուղի միջով:

Կանաչուկյան մեջ է լողում նաև Ագարակը, որի կենտրոնական մասում, մի ցուցատախտակի վրա նկարված ճանապարհային նիզա-

կը դեպի աջ ցույց է տալիս Բյուրականի ուղղութիւնը:

Ուսանողներին հետ այց տվինք ավերակ այն եկեղեցուն, որ գտնվում է մրգաշատ պարտեզների մեջ: Ագարակի ավերակ եկեղեցին շինված է եղել հրաբխային կարմրագույն ավազաքարով, այդ պատճառով էլ արձանավորութիւնները դարձել են անընթեռնելի: Խորանում նախապես կարդացված մի արձանագրութիւն հիշում է Զաքարյան Զաքարեի որդի Շահնշահի անունը: Հետաքրքրական են միակտուր մեծազնազմած քարերը, որոնցից արեւմտյան միակ դռան վերնասյամինն արտաքուստ ունի 2,50 մ. երկարութիւն և 0,95 մ. բարձրութիւն:

Մեզ համար շատ ցանկալի էր անշուշտ թեքվել դեպի աջ տանող ճանապարհը և բարձրանալ Արագածի ոտը զարդարող գեղատեսիլ գյուղը՝ Բյուրական:

Այսօր, Բյուրականն ու մերձակա Ամբերդը տեսնելու և Գեորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցի կաթողիկոսի նման (1874 թվականին նա կառուցել էր հայրապետական հովոց Բյուրականում) այս վայրերի անմահական օդն ու ջուրը վայելելու մեր փափազի իրականացումը հետաձգելով հետագա պատեհ առիթի, մեր հետաձգելով հետագա պատեհ առիթի, բռնում ենք դեպի ձախ՝ Արագածի արեւմտյան սարահարթերը բարձրացող մայր ճանապարհը, դիտելով հարավ-արեւմուտքում տարածվող Օշականի և Ոսկեվազի կանաչավետ տարածութիւնն անմիջական շարունակութիւնն եղող Բաթիկնձը, որ ավելի հին ժամանակներում, ձեռն է նուրբպես հայրապետական ամառանոց:

Ագարակն ու Բյուրականը թողնելով թիկունքում, մեր ինքնաշարժը անդադար բարձրանում է սարահարթին ի վեր:

Այստեղ, Արագածի կատարը ցածրանալով է ալլել ու բնութիւնը դառնում ավելի դուրահաղորդ: Սակայն ի հակասութիւն, այստեղ աչքի է ընկնում աշխատասիրութիւնը հայ ժողովրդի, որ դրախտի է վերածում լեռն ու խոտան այս սարավանդները: Մառեր են տնկված խճուղու երկու կողմերը և ջուրը ոռոգում է բույսերը ամեն մի ուղղութիւնով, նայած հողի բարձրութիւն:

Խճուղին սկսեց արդեն եռալ: Այծերի և ոչխարների հոտերը, կովերի և եղջերի նախիրները բարձրանում են հանդարտ քայլերով դեպի Արագածի արոտավայրերը: Լենինականից և գյուղերից նրան իջնող ճամբորդատար ինքնաշարժերի շշականի սուր ձայներն արձագանքում են սարերում ու ձորերում: Նրանց հեռանալուց հետո վերստացված լուսթիւն մեջ նորից յսկում են արտույտների և յեռ բարձրացող հովիտի արնգի նրբերը: Ժայռի վրա թառած մի խիզախ արծիվ արհամարհում է մեր ինքնաշարժի գոռոտները և

բարձրից նայելով՝ հավանաբար ծիծաղում գիտութիւն այդ անհանդարտ զավակի վրա:

Եվ ահա, ճանապարհի աջակողմում, երկվում է կանաչող մի ընդարձակ գյուղ, արծիվ պես թառած Արագածի անառիկ կողմի վրա:

Այստեղ թողնելով Տեղերը կամ Դըղըրը, որտեղ եղել է հոյակապորեն գմբեթավորված մի եկեղեցի՝ գավիթով, կառուցված Վաչե իշխանի Մամախաթունի կողմից (1232 թ.), ինքնաշարժն իջնում է զառիվայր: Եվ ահա մի ցուցատախտակի վրա կարդում ենք՝ «Ուշան»:

Ուշանը կամ Ուճանը թյուրքական անունն է ներկայումս 300 տնվոր այս մեծ գյուղի, որ հայ ժողովրդի պատմութիւն մեջ հիշվում է Վժան անունով:

Թվում է, թե «Վժան» է կոչվել գյուղը սարի կատարից ջրվեժի ձեռք իջնող ջրերի համար: Արդարեւ, շատ հեռից նկատելի է Վժան ջրերի սպիտակ ժապավենը, որ գյուղը կապում է լեռան կատարին, ստորոտում ստեղծելով հարուստ բուսականութիւն:

Վժանը, որի առջեւ սուրբավոր անցնում է հիմա մեր ինքնաշարժը, ըստ Հովհաննես պատմաբան կաթողիկոսի, ապաստանարանն եղավ Սմբատ Ա. Բագրատունու:

Ի հնումն, Վժանում եղել է քարաշեն եկեղեցի: Այժմ տաճարային դպրոցում միջնակարգ ուսում են ստանում հայրապետի երկսեռ պատանիներ:

Դեռևս Կուռջ կամ Կոշ չհասած, մեր ինքնաշարժը կանգ է առնում ասֆալտապատ ճանապարհի անմիջապես աջում կանգնած մի փառահեղ ու բարձրաբերձ հուշարձանի մոտ, որի արեւմտահայաց կողմը միայն վերելում կրում է մի խոշոր խաչի քանդակը, իսկ ստորոտում արձանագրութիւն, դժբախտաբար ոչ ընթեռնելի:

Պատմական վայրերից է նաև Կուռջը կամ Կոշը, որի անվան հետ կապված են տխուր դեպքեր: Ինչպես հայտնի է, Շապուհը հույներին հալածելուց հետո Տիրանին խաղախ բարեկամութիւնը հրավիրեց իր մոտ և զորքերի առջև նախատելով նրան տվաթաղութիւն համար, աչքերը հանեց և ուղարկեց Կուռջ ավանը:

Վարդան աշխարհագիրը հիշում է «Կոշականք», ուր գերեզմանն է Պետրոս Աղանատես սուրբ վարդապետին: Հիշվում է նաև, որ Կոշն ունեցել է Ս. Ստեփանոս նախավկայի անվան մի եկեղեցի, նման Թալինի եկեղեցուն, կառուցված 981 թվականին Բագրատունիների տիրապետութիւն ժամանակ:

Մի պահ թողնենք մեր ճանապարհորդութիւնը և ավանդութիւն թեւերի վրա թառած, ման գանք քառազաթ Արագածի կատարին, ուր ձուռն է տիրապետում ապիտակափառ: Միջնադարյան Վարդան աշխարհագիրը պատմում է հայ ժողովրդին շատ սիրելի ա-

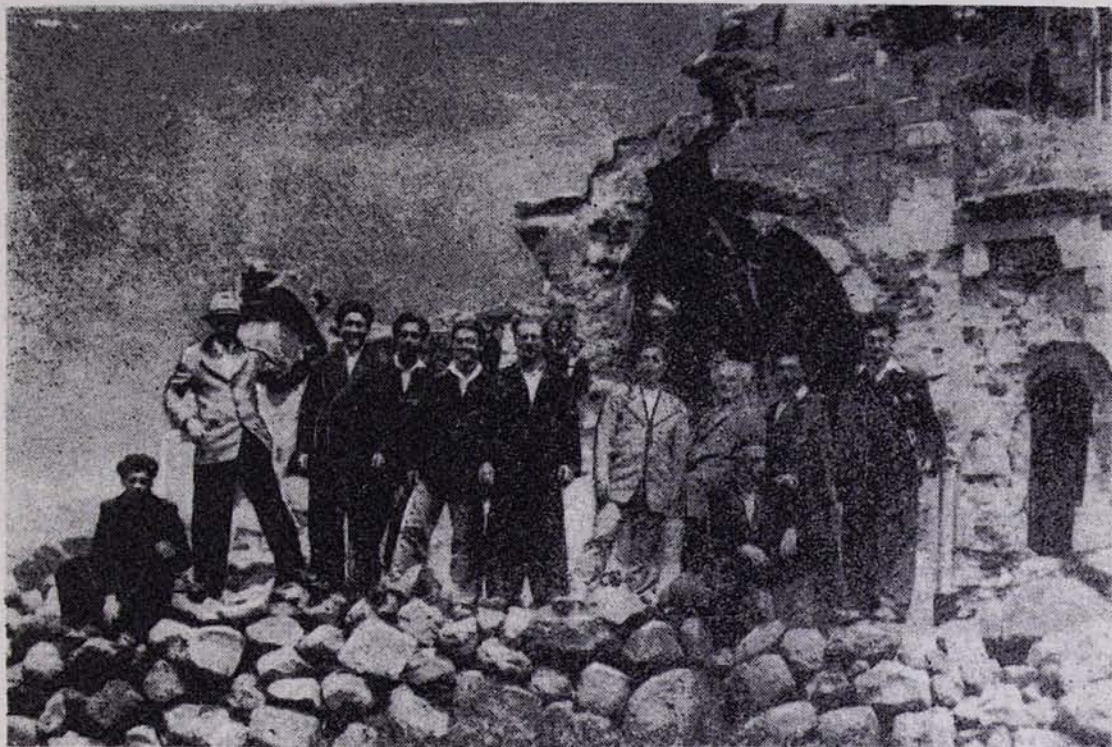
վանդությունը. «Ասեն, թէ օրհնեալ և օծեալ է նշան տէրութեան՝ շնորհարարչի աջովն սուրբ Լուսաւորչին լերինքն այն, ի փառս խաչելոյն Քրիստոսի, և ի մէջ հովտին քարածերպ այր մեծ. ի նմին այրի շինեալ տաճար փոքրիկ խորան, և կախեալ կանթեղա առանց շուանի, և փոխանակ ջրոյ՝ արտասուօք լցեալ, և հրով երկնային վառեալ. և մնալ մինչև ի գալուստն Քրիստոսի»:

Լուսավորչի կանթեղը, համիտեանական Արագածի վրա, հայ ժողովրդի հավերժության խորհրդանշին է, որով ներշնչվել են մեր լա-

զոհար եկեղեցին, որ գտնվում է Հայաստանի Հնուկությունների պահպանության կոմիտեի հոգատարության տակ:

Թալիշի և նրա եկեղեցու մասին շահեկան տեղեկություններ պիտի գտնենք ընթերցողները «Էջմիածին» ամսագրի սույն թվականի փետրվարի (II) համարում՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, հնագետ Հ. Նղիազարյանի հոդվածում:

Բացի հայ պատմիչներից, Արուճը հիշվում է նաև թյուրք պատմիչներից Ուրուճ անունով, որտեղից անցել է սուլթան Սելիմը (1514 թ.):

Հոգևոր ձեմարանի ուսանողները Թալիշի Կամսարականների մեծ եկեղեցու ավերակների մոտ

վագույն բանաստեղծներից Հովհաննես Թումանյանն ու Վահան Թեքեյանը:

Ագարակից մինչև Թալիշ, մեր տեսած գյուղերն ու պատմական հուշարձանները գտնվում էին Աշտարակ—Լենինական խճուղու աջում, Ձախում մեր տեսած առաջին տաճարն եղավ Թալիշի կամ Արուճի կաթողիկեն, կառուցված Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանի կողմից (676—684 թ. թ.):

Ուսանողների հետ միասին մեծ հետաքրքրությամբ դիտեցինք ավերակները Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանի պալատի, աղբյուրի, որը շտրացել է այժմ և բազիլիկ սրահի, բայց մասնավանդ հայկական ճարտարապետության

Առհասարակ Սիրիայի Լավոդիկե գավառի սև քարաշեն ավերակներն են հիշեցնում Արուճի հյուսիսում գտնվող ավերակները, որոնք, անցյալում, եղել են իջևանատեղի և վաճառանոց, մի քան, որ ապացուցում է, թե Արուճից էին անցնում Դվինից Անի և դեպի արևմտյան երկրները ճանապարհորդող քաղաքացիները:

Թալիշի ծիրանառատ պարտեզների միջով և վերահիշյալ ավերակների կողքով անցնելով, ոչ շատ ուշ, հասնում ենք 250 տնվոր Բագմաբերդ գյուղը, որ նախապես վրչվել է Աղձա-դալա և գտնվում է խճուղու աջում, Արագածի ոտին:

Բազմաբերդի բնակիչները սասունցիներ են, ինչպես սասունցիներ են Թալինի շրջանի 12 գյուղերի բնակիչները: Նրանք նախ-ընտրել են բնակվել այս լեռնային շրջանում, որովհետև այստեղ են գտել իրենց ծննդավայրի՝ Սասունի անառիկությունը, օդի և ջրի հաստկությունը, խստամբեր կլիման, շարքաշ կենցաղի պայմանները: Զե՛՛ որ այս վայրերի պատմությունն էլ շատ նմանություններ է ունեցել Սասունի պատմության հետ:

Առաջին ուշագրավ գեղեցկությունը, որ աչքի է զարնում Բազմաբերդում, մոտ 300 աշակերտով յոթնամյա դպրոցն է, որի մարդադաշտը համարյա վից է գտնվում խճուղուն:

Բազմաբերդից ոչ շատ հեռու, Դավիթաշեն գյուղից հետո և Մերիման գյուղից առաջ, միշտ խճուղու աջում, կա մի հոյակապ աղբյուր, որի մոտ, կանաչ մարգերի վրա, Ճեմարանի ուսանողները նախաճաշեցին արտակարգ ախորժակով:

Բարձրաձայն երգված տերունի աղոթքը թնդում, արձագանքում է Արագածն ի վեր և մեր ինքնաշարժը սուրում է դեպի Թալին, որ այսօրվա ուսանողական արշավի վերջին կայանն է լինելու:

Անցնելով Թալինի գետի կամուրջը, ձախում ընկած գերեզմանատան մեջ բարձրացած ենք գտնում Հին Թալինի մեծ և հոյակապ եկեղեցին և նրանից հազիվ 200 քալ հարավում, նրան զուգահեռ գծի վրա, Ներսես Կամսարականի կառուցած փոքրիկ եկեղեցին, Բակուտու լեռան մոտ:

Մոայլ ու տխուր է մեծ եկեղեցու տեսարանը: Ժամանակի և բնության ահեղ հարվածների տակ փուլ են եկել նրա հարավային պատի, ծածկի և բարձրակարգ դմբեթի մեծագույն մասերը: Այնուամենայնիվ, կամսարականների ձեռքով, 7-րդ դարում կառուցված այս հաստահեղույն եկեղեցին մնում է միշտ պատկառազու, իր բարձրաբերձ սյունաշարով, դռների վրա որպես վերնասյամ զետեղված միակտուր կամարած և մեծադանգված քարերով և ճարտարապետական տիպիկ ոճով:

Համարյա անդարտ է մնացել բարերախտարար Ներսես Կամսարականի կառուցած սիրունիկ եկեղեցին, իր գմբեթով: Այս եկեղեցու մեջ ուսանողները հետաքրքրությամբ ուսումնասիրեցին Հայաստանի Հնությունների պահպանության կոմիտեի հավաքած պատկերաքանդակները, որոնց միջև է գտնվում Տրդատ Թագավորի խոզակերպ քանդակը:

Հազիվ փորձում էինք վարդալ հարավային դառն արձանագրությունը, որով Շիրակի և Արշարունյաց տեր Ներսես պատրիկը հայտնում էր, թե ի՞նչ է շինել այս եկեղեցին հանուն Ս. Աստվածածնի, ի բարեխառություն

իր և ամուսնին Շուշանի և որդուն Հրահատի, ահա մթագնեց երկինքը՝ ահեղագոռ որոտումներով: Շտապ տեղավորվեցինք ինքնաշարժի մեջ ուսանողների հետ միասին և բռնեցինք վերադարձի ճամբան այն խճուղով, որով բարձրացել էինք մինչև Թալին:

Օրհասարակի (կեսօրի) հասած արեւը ամպերի միջից մեզ ժայտաց Ագարակում և այդ ժպիտը քաջալերեց արշավախմբին՝ շրջագայությունը շարունակելու Աշտարակի ուղղությամբ ևս: Ուստի, փոխանակ խեղճելու դեպի էջմիածնի ճանապարհը, ինքնաշարժը սուրաց Աշտարակի ուղղությամբ:

Կանաչ ծով է Աշտարակը՝ իր պտղառատ այգիներով, որոնց մեջ հասարակ բնակարանն անգամ համարժեք է գեղակառույց վիլլայի: Այդ դրախտավայել գեղեցկությունը տեսնելու և վայելելու հաճույքը մեզ շնորհեց մայր խճուղու վրա կատարվող նորոգությունը, որովհետև ինքնաշարժը պարտավորվել էր անցնել շրջանային կենտրոն Աշտարակի ստվերածածկ փողոցներով, ուր ջուրը հոսում է ամեն ուղղությամբ, լայն առուների միջով:

Անդուլ եռուղեռ և անընդմեջ շինարարության շարժում տեսանք Աշտարակի կենտրոնական հրապարակում, երբ մեր ինքնաշարժը արագասույր մագլցում էր Մոդին բարձրացող դադիվերն ի վեր: Այդտեղ, բարձունքի վրա, հրապուրիչ է Աշտարակի համայնապատկերը՝ խորագնաց Քասաղ գետով, դեպի Բյուրական և Փարպի երկարածափող այգիների կանաչով, Բերդաթաղի Սպիտակավոր և Կարմրավոր կամ Միրանավոր կոշված եկեղեցիներով, Ս. Մարիանի փողոցի, վայելչաձև, սրածայր գմբեթավոր սիրուն մատուռով, ըստ ավանդության կառուցված մի երիտասարդ երեցի վողմից, որին հաջողվել էր ստանալ հավանությունը ժամանակի կաթողիկոսի, երիցուհու մահից հետո երկրորդ անգամ ամուսնանալու համար: Աշտարակը հպարտ է ոչ միայն պատմականորեն հարուստ անցյալով, այլև փառավոր իր ներկայով: Հայաստանի ամենածաղկալ կենտրոններից մեկն է Արագածոտն գավառի Թագուհի այս գյուղաքաղաքը, ուր Պերճ Պոռշյան վիպասանը ներշնչվել, երկնել ու վիպերգել է Վոսս և Վարդիթերը, որը հայ եկեղեցուն տվել է Ներսես Ս. Աշտարակեցի հայրենասեր և քաջակորով կաթողիկոսը, նշանավոր եպիսկոպոսներ՝ ինչպես Սիմեոն կաթողիկոսի տոնացույցի տպագրության գործակից Դոնկիանոսը:

Անցել է այն ժամանակը, երբ Մոդնու Ս. Գևորգը հեռավոր ուխտատենդի էր Եկատմում Աշտարակի բնակիչների համար. հիմա, շնորհիվ գիտության, Մոդնին, Կարբին, Ուշին, Հովհաննավանքը համարյա արվարձան են դարձել գավառագլուխ Աշտարակի, մեկը

մյուսի ետեւից գեղալար մասնակի թանկարժեք ուղւնքների պէս շարված ասֆալտապատ խճուղու աջ ու ձախ կողմերը:

Մոզնիում, բարձրութեամբ ու շքեղութեամբ տիրապետող դիրք ունի Ս. Գևորգ հրաշափառ եկեղեցին, որի հյուսիսային ավանդատան մեջ իբր պահապան կան Գևորգ զորավարի նշխարները:

1580 թվականին, Մոզնին հիշվում է որպէս եպիսկոպոսական աթոռ: Փիլիպոս վաթողիկոսի (1633—1655 թ. թ.) օրով, թեմի առաջնորդ է եղել Մարտիրոս Մոզնեցի եպիսկոպոսը, որ ըստ պատմիչ Առաքել Դավրիժեցու, հին եկեղեցին քանդելով վառուցել է նորը և պարսպով շրջապատել, բայց, ըստ Զարաբիայի, Մարտիրոս եպիսկոպոսի եղբորորդի Հովհաննէս վարդապետը, քանզի տալով իր հորեղբոր «կոշտ ու կոպիտ» քարով վառուցած եկեղեցին, նորն է կառուցել:

Անցյալում նշանավոր կենտրոններից մեկն է եղել Կարբին (գրվում է նաև Կարփի, Քարփի), որի անունով, մի ժամանակ, Արագածոտնի մեծ մասը կոչվել է «Կարբոյ: երկիր կամ Կարբոյ գաւառ», իսկ շրջակայքը՝ «Կարբոյ դաշտ» և լեռնակողմը՝ «Կարբու դարեր»:

Այստեղ մենք արտաքուստ դիտեցինք մեծահարուստ հոջաղաղա Ալվաղի կողմից 1691 թվականին կառուցված եկեղեցին (Ս. Աստվածածին): Բայց եկեղեցուց ավելի մեր ուշադրությունը գրավեց նրա արևելքում, խորանի պատից հաղիվ մի մետր դուրս կառուցված, քառակուսի դանգակատունը, որի հարավային պատի վրա կա մի արձանագրություն՝ (22 է) Վաչէ իշխանի հիշատակությամբ: Զանգակատան ալսպես անջատ կառուցումը աննախընթաց է թվում մեզ, որովհետև ոչ արտասահմանում և ոչ էլ Հայաստանում մեր տեսած հայ եկեղեցիներում չենք հանդիպած նման երևույթի:

Հրաժեշտ տալով Կարբիին, գնում ենք դեպի Սաղմոսավանք՝ այցելելու Հովհաննէս վանքը: Բայց, ինչպես ժողովրդական առածն է ասում՝ «Մարդն է ծրագրում, սակայն Աստված՝ գործադրում», տեղացուղ հորդառատ անձրեւն արգելք հանդիսացավ մեր արշավախմբի Սաղմոսավանք կատարելիք այցելության: Ծիշտ է, ասֆալտապատ խճուղու վրա, Սաղմոսավանք գյուղից հաղիվ մի կիլոմետր հեռու կանգ առած ինքնաշարժում դիտեցինք Բասաղ գետի գեղադիտակ և բարձրավանդակ քարափի վրա կառուցված «երկնահանգ» և «գերահռչակ» Սաղմոսավանքի սուրբ ուխտը, բայց չկարողանալով անցնել ջրողող արահետով և պատեհ առիթի հետաձգելով սաղմոսերգության, դպրության և սուրբ գրոց ընթերցման այս կենտրոնի այցելությունը, վերադարձանք դեպի Հովհաննէսավանք:

Ինչպես դեպի Սաղմոսավանք արշավելու, նույնպես և վերադառնալու ժամանակ, մենք երկարորեն դիտեցինք Արայի լեռը, որի մոտ, ըստ ավանդության, պատերազմի դաշտի վրա ընկած և թաղված է Արամ նահապետի որդի, ամուսնական հավատարմության խորհրդանիշ Գեղեցիկն Արան: Եթե Քասաղ գետը անմերձենալի է դարձնում Արայի լեռան վայրը, ապա Հրազդան գետը արգելք է հանդիսանում շամբուշ սիրահարուհու՝ Շամիրամի լեռան (Քյոզան դաղի) տեղաշարժին: Եվ այդպես, Արայի լեռը՝ Արագածոտն դավառում և Շամիրամի լեռը՝ Կոտայքում հավիտենականորեն մնում են իրար դեմ հանդիման...:

Այսօր մեր տեսած և հիշած սակավաթիվ հնությունների միջև (միայն Արագածոտն գավառում գտնվող հնությունները հարյուրյակների են հասնում), ամենապատկառազուրն է Հովհաննէսավանքը, որի հարուստ պատմության կարելի է ծանոթանալ կարգավոր Հայաստանի Պետական պատմական թանգարանի տնօրեն Կարո Ղաֆադարյանի «Հովհաննէսավանքը և նրա արձանագրությունները» պատկերազարդ հոյակապ ուսումնասիրությունը (1948 թ., Երևան):

Ճեմարանի ուսանողները հարգանքով ու պատկառանքով դիտեցին Գրիգոր Լուսավորչի շինած բաղիլիկ եկեղեցին (4-րդ դար), ուր գտնվում է Հովհաննէս Մկրտչի նշխարների մի մասը, դարդաքանդակներով հարուստ կաթողիկե եկեղեցին (1216—1221 թ. թ.), որի ծածկն ու հարավային պատը, ափսոս, փոկ են եկել, 13-րդ դարի հայ ճարտարապետության պարծանքներից զմեծակիր ժամատունը, որի պատերի վրա տեղավորված նրբաքանդակ խաչքարերը հիացմունք են պատճառում, ինչպես նաև անկանոն շինությունը՝ տապանատունը, որի մեջ մենք տապան չտեսանք, այլ կենտրոնում գետեղված մի սեղանի վրա, հնագիտական մեծ արժեք չներկայացնող իրեր, պղնձյա դրամներ, գործիքներ հավանաբար գտնված վանքի շրջակա հողերից: Մեծ ուրախությամբ հաստատեցինք ներկայությունը, բաղիլիկ եկեղեցու ձախակողմյան որմնախորշում, եկեղեցական գրքերի, որոնց միջև մի Յուդաբերից ավետարան: Առանձնապես շատ խորունկ տպավորություն է թողնում Հովհաննէս Կարապետի անվան նվիրված այս փառահեղ սրբավայրի արևելքն եղբորդ Քասաղ գետի անդնդախոր ձորը:

Անձրեւ հորդառատ իջնում էր և օրը տաթամում, երբ մեր արշավախումբը շրջապատեց 7-րդ դարի գործ հուշասյունը, որ գտնվում է Հովհաննէսավանքի դպրոցի մուտքին, վանքից ոչ շատ հեռու, հարավ-արևմուտքում: Հուշասյան ում պատկանելու մա-

սին հիշատակություն չկա, բայց գյուղի բնակիչներն ասում են, որ նա իբրեւ եղել է Վաչուտեանց Սարգսի որդի Վաչե իշխանաց իշխանի զուգակից Մամախաթունի գերեզմանական հուշարձանը:

Հուզումով ու հարգանքով հրաժեշտ տալով վարդապետական պատվական գրքերի հարուստ մատենադարան ունեցած Հովհաննավանքին, ուսանողները տեղավորվեցին ինքնաշարժի մեջ և բռնեցին դեպի էջմիածին վերադարձի ճամբան:

Մենք էջմիածին վերադարձանք դարձյալ Ագարակ—Օշական ճանապարհով, և այս անգամ ընծայեց, որ լիովին ըմբռնեցինք Արագածոտնի դրախտային գեղեցկություններն ու հիմնովին ծանոթանանք այս գավառում կատարված շինարարական ու կուլտուրական բարգավաճման հետ:

Մենք մի օրվա ժամանակամիջոցում կտրել անցել էինք այնքան մեծ տարածություն և դիտել ու տեսել այնքան հետաքրքրական և շահեկան բաներ, այնինչ չէր կարիլի իրագործել շարաթների ընթացքում՝ դեռևս քառասնյակ տարի առաջ: Մեր անցած վայրե-

րում ոչ մի հետք Առաքել Դավրիժեցու պատմած ահալոր երևույթներից: Ընդհակառակը, ամեն տեղ առատություն, ամեն տեղ երջանիկ նոր կյանք, ամեն տեղ հայություն: Անցյալում հիշված 10 տնվոր գյուղերը այժմ դարձել են առնվազն 250—300 տնվոր փոքր ավաններ, բոլորն էլ իրար կապված ճանապարհներով, էլեկտրացանցով և հեռախոսով:

Օշականի եկեղեցու հանդիպակաց դռան առաջ այևոր մի մամիկ հրավիրում է մեզ տունը՝ հյուրասիրելու համար, իսկ մենք չենք մոռացել այն անակնկալ հյուրընկալությունը, որին արժանացանք անցյալ ամառ մի օշականցու այգում, երբ եկեղեցու նորոգության կապակցությամբ այցելած էինք հայ ժողովրդի պատմության սերտորեն կապված այդ մեծ կենտրոնը:

Անձրեք շարունակում էր իջնել, Կարելիություն չկար ընդունելու բարեսեր և հյուրասեր օշականցու հրավերն ու գործադրել Օշականը մեր այսօրվա ուխտագնացության վերջին կայանն անելու ծրագիրը: Ինքնաշարժը կես ժամ հետո ձեմարան է հասցնում ուսանողներին:

